

MİLLETLERARASI TAHKİMDE HAKEMLERİN SÖZLEŞMEYİ YENİ KOŞULLARA UYARLAMASI

Dr. Öğr. Üyesi İlyas GÖLCÜKLÜ*

Özet

Haklı endişeler nedeniyle dünya genelinde radikal kısıtlamalar ile olağanüstü tedbirlere sebebiyet veren COVID-19, hukukun birçok alanını etkilemiş hem yerel hem de global düzeyde borç ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Uzun sürelere yayılan sözleşmeler başta olmak üzere sözleşmelerin yapıldığı esnada öngörülemeyen bu tür bir olağanüstü durum karşısında, alacaklı ile borçlu arasındaki hukuki ilişkinin aynı esaslar çerçevesinde devam etmesini beklemek adalet ve hakkaniyet anlayışıyla bağdaşmayabilmektedir. Öngörülemeyen olağanüstü durumlar nedeniyle meydana gelen ifa güçlüklerini aşmak ve sarsılan borç ilişkilerini yeniden canlandırmak amacıyla “sözleşmenin mevcut koşullara uyarlanması” imkanı birçok devletin ulusal hukuk sistemlerinde ve *lex mercatoria* düzenlemelerinde yer almaktadır. Milletlerarası ticari sözleşmeler ile yatırım anlaşmalarından kaynaklanan uyuşmazlıklar bakımından tahkimin sıklıkla tercih edilen bir uyuşmazlık çözüm metodu olduğu nazara alındığında, söz konusu uyarlama taleplerinin devlet mahkemeleri yerine hakemlerce de yapılıp yapılamayacağı meselesi önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada sözleşmenin yeni koşullara uyarlanması taleplerinin tahkime elverişliliği, hakemlerin uyarlama yetkisinin kapsamı ve sınırları, sözleşmelerde yer alan uyarlama hükümlerinin önemi ile *ex aequo et bono* göre karar verme yetkisinin uyarlama talepleri bakımından önemi gerek Türk hukuku gerek karşılaştırmalı hukuk bakımından örnek karar ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözleşme, Uyarlama, Tahkim, Aşırı İfa Güçlüğü, Mahkeme

* Altınbaş Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Abstract

Outbreak of the COVID-19 that caused radical limitations and extraordinary precautions worldwide due to justified concerns, has affected various branches of law and also created need to reevaluate contractual relations both at local and international level. It is not always reasonable and just to expect parties to fulfill their obligations as they have been decided in full, when a contractual obligation becomes impossible to be performed due to unforeseeable circumstances at the time conclusion of contracts, especially in long-term contracts. That is why nowadays, it has been discussed whether the epidemic of COVID-19 constitutes a force majeure in contractual relations and if, viable solutions are possible due to hardships created by the outbreak. In order to deal with hardships arising from unforeseeable unusual circumstances and restore contractual relations, adaptation of contracts emerges as a crucial remedy in national legislations and *lex mercatoria*. It is important to decide on whether adaptation of contracts by arbitrators is possible since arbitration has been a very important dispute resolution method in international commercial and investment disputes. This study covers wide range of topics such as arbitrability of adaptation requests, scope and limits of arbitral tribunal's authority to decide on such requests, importance of revision clauses in contracts and importance of *ex aequo et bono* principle in light of precedents in Turkish and comparative law.

Keywords: *Contract, Adaptation, Arbitration, Hardship, Court*

GİRİŞ

COVID-19 pandemisi sadece ulusal hukuki ilişkileri değil, milletlerarası ticari ve yatırım ilişkilerini de etkileyen önemli bir salgın olarak 2020 yılına damga vurmuştur. Bu salgın nedeniyle hem yerel hem de global düzeyde birçok radikal kısıtlamalar ile olağanüstü tedbirler alınmıştır. Ülkele-rarası seyahatler, turizm faaliyetleri, yatırımlar vb. birçok alanda hayat durma noktasına gelmiştir.

COVID-19, sadece ekonomi, sosyal ve politik ilişkileri değil; aynı zamanda hukukun birçok alanını da etkilemiştir. Özellikle söz konusu salgının

öngörülememesi ve birçok radikal kısıtlamalara sebebiyet vermesi nedeniyle hem yerel hem de global düzeyde taraflar arasındaki borç ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Zira uzun sürelere yayılan yatırım anlaşmaları ile ticari sözleşmeler başta olmak üzere sözleşmelerin yapıldığı esnada öngörülemeyen bu tür bir olağanüstü durum karşısında, alacaklı ile borçlu arasındaki hukuki ilişkinin aynı esaslar çerçevesinde devam etmesini beklemek adalet ve hakkaniyet anlayışıyla bağdaşmayabilmektedir. Diğer yanda, taraflar birinin uyarılma talebine karşı alacaklı tarafın, ahde vefa ilkesi (*pacta sunt servanda*) ve basiretli iş insanı (*prudent businessperson*) kuralına dayanması da muhtemel olacağından, bu menfaatler arasında hassas dengenin tespiti oldukça önemli bir hal almaktadır¹.

Günümüzde COVID-19 pandemisinin borç ilişkilerinde mücbir sebep teşkil edip etmediği² ile aşırı ifa güçlüğü sebebiyle ne gibi hukuki çözümlerin tatbik edileceği hususları tartışılmaktadır. Yerel plandaki geçici çözümlerin yanı sıra, çeşitli ülke mevzuatlarında bu tür öngörülemeyen sebepler nedeniyle sözleşmesel ilişkinin temelini adeta çökmesi sebebiyle bazı hukuki çareler de öngörülmüştür. Bu imkanların başında, söz konusu sözleşmenin eski koşullar çerçevesinde devam etmesi yerine mevcut koşullara uyarılması imkanıdır. Nitekim öngörülemeyen olağanüstü durumlar nedeniyle meydana gelen “aşırı” ifa güçlüklerini aşmak ve sarsılan borç ilişkilerini yeniden canlandırmak amacıyla³, Türk hukukunda da sözleşmenin yeni koşullara uyarlanması imkanı getirilmiştir.

- 1 Ümmühan Kaya, ‘Sözleşmenin Uyarlanmasında Sonradan Değişen Şartlar ve Öngörülemezlik İlkesi’ (2016) 22 Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 1569, 1571-1572; Elena Christine Zaccaria, ‘The Effects of Changed Circumstances in International Commercial Trade’ (2004) 9 International Trade and Business Law Review 135, 135,136; Zeynep Özgenç, ‘Milletlerarası Ticari Tahkimde Hakemin Veya Hakem Kurulunun Ex Aequo Et Bono Karar Verme Yetkisi’ (2014) 34 Public and Private International Law Bulletin, 31, 1571 vd.
- 2 Çin Halk Cumhuriyeti’ne bağlı Uluslararası Ticareti Teşvik Konseyi (*China’s Council for the Promotion of International Trade*), COVID-19 nedeniyle talep üzerine Çinli firmalara mücbir sebep sertifikası verileceğine karar vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. http://en.ccpit.org/info/info_40288117668b3d9b0170671f67f30716.html (Erişim, 28.04.2020).
- 3 Memet Erdem Aybay, ‘Sözleşmenin Değişen Koşullara Göre Uyarlanması (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu Kararı İncelemesi)’ (2016) 22 Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 323, 332-337.

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu madde 138, “Aşırı İfa Güçlüğü” hususunu şu şekilde düzenlemiştir:

“Sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülme-
yen ve beklenmeyen olağanüstü bir durum, borçludan kaynaklanma-
yan bir sebeple ortaya çıkar ve sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut
olguları, kendisinden ifanın istenmesini dürüstlük kurallarına aykırı
düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirir ve borçlu da borcunu he-
nüz ifa etmemiş veya ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan hakla-
rını saklı tutarak ifa etmiş olursa borçlu, hâkimden sözleşmenin yeni
koşullara uyarlanmasını isteme, bu mümkün olmadığı takdirde söz-
leşmeden dönme hakkına sahiptir. Sürekli edimli sözleşmelerde borç-
lu, kural olarak dönme hakkının yerine fesih hakkını kullanır.”

Bu önemli imkana sadece ülkelerin hukuk kurallarında değil, *lex mer-
catoria* kurallarında da rastlamamız mümkündür. *Lex mercatorianın* önemli
düzenlemelerinden biri olan UNIDROIT Prensipleri (2016)⁴ madde 6.2.1
ve devamı hükümlerinde de aşırı ifa güçlüğü (*hardship*) düzenlenmiştir.
Madde 6.2.3’e göre ifa güçlüğü çeken tarafın, sözleşme hükümlerinin göz-
den geçirilmesi ya da yeniden müzakeresini isteme hakkı vardır. Eğer ta-
raflar müzakereler sonucunda anlaşamazlarsa “mahkeme” madde 6.2.3/f.4
uyarınca sözleşmeyi sona erdirebilir ya da sözleşme hükümlerinin mevcut
koşullara uyarlanmasına karar verebilir.

Milletlerarası ticari sözleşmeler ile yatırım anlaşmalarından kaynakla-
nan uyuşmazlıklar bakımından tahkim sıklıkla tercih edilen bir uyuşmazlık
çözüm metodudur⁵. Dolayısıyla bir olağanüstü durum nedeniyle yeniden
müzakere ihtiyacıyla karşılaşan taraflar arasında eğer bir tahkim şartı veya
hut anlaşması varsa, söz konusu uyarlama taleplerinin devlet mahkemeleri

4 <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016> (Erişim, 20.06.2020).

5 Ziya Akıncı, *Milletlerarası Tahkim* (5th edn, Vedat Kitapçılık 2020) 1 vd.; Cemal Şanlı, *Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları* (6th edn, Beta 2016) 291-292; Cemal Şanlı, Emre Esen and İnci Ataman-Figanmeşe, *Milletlerarası Özel Hukuk* (7th edn, Beta 2019) 644 vd.; Aysel Çelikel and B Bahadır Erdem, *Milletlerarası Özel Hukuk* (16th edn, Beta 2020) 801 vd.

yerine hakemlerce de yapılıp yapılamayacağı meselesi önem taşıyacaktır. Aşağıda milletlerarası tahkimde hakemlerce sözleşmelerin uyarlanabilmesi imkanı çeşitli yönleriyle ele alınacaktır. Bu kapsamda öncelikle uyarlama taleplerinin, Türk hukukunda ve karşılaştırmalı hukukta tahkime elverişli olup olmadığı incelenecektir. Sonrasında ise gerek TBK madde 138'deki "hakimden" ibaresi gerek UNIDROIT Prensipleri'nde yer alan "court" ibaresinin, tahkime engel olup olmadığı ele alınacaktır. Hakemlerin sözleşmeyi uyarlama yetkisi kabul edilse bile, bu yetkinin kapsam ve sınırlarının da ayrıca belirlenmesi, milletlerarası tahkimde önemli bir tartışmadır. Hakemlere hakkaniyet ve nasafet kurallarına (*amiable compositeur* ya da *ex aequo et bono*) göre karar verme yetkisinin taraflarca verilmesinin, uyarlama yetkisi bakımından ne anlam ifade ettiği de bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Son olarak çeşitli sözleşmelerde tahkimle birlikte yer alan uyarlama hükümlerinin (*revision clauses*), uyarlama talepleri bakımından önemine değinilmiş ve hakemlerce uyarlamanın nasıl yapıldığına örnek karar ışığında değinilecektir.

I. Uyarlama Taleplerinin Tahkime Elverişliliği

Gerek Türk hukukunda⁶ gerek karşılaştırmalı hukukta⁷, tahkim yargılamasına tabi uyuşmazlıklar bakımından hakemlerin sözleşmeyi uyarlama taleplerini inceleyip incelemeyeceği problemi, tahkimin milletlerarası ticari sözleşmeler bakımından sıklıkla tercih edilen bir yöntem olduğu gerçeği karşısında daha da önemli hale gelmektedir. Tahkimde davacının talebinin,

6 Türk hukuku bakımından meselenin tartışmalı olduğu konusunda bkz. Başak Baysal, *Sözleşmenin Uyarlanması* (3rd edn, On İki Levha 2019) 436 vd.

7 Karşılaştırmalı hukukta sözleşmeyi uyarlama yetkisine dair düzenlemeler ile yaklaşımlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Norbert Horn, 'Procedures of Contract Adaptation and Renegotiation in International Commerce', *Horn (ed.), Adaptation and Renegotiation of Contracts in International Trade and Finance, Antwerp, Boston, London, Frankfurt a.M. 1985* (Kluwer 1985) 180 vd.; karşılaştırmalı hukuk bakımından da hukuk sistemleri bakımından mesele tartışmalıdır bkz. Christoph Brunner, *Force Majeure and Hardship under General Contract Principles: Exemption for Non-Performance in International Arbitration*, *International Arbitration Law Library, Volume 18* (Kluwer Law International 2008) 490-493; hakem heyetinin, uygulanacak hukuk kapsamında sözleşmeyi yeni koşullara uyarlayabileceği hakkında Gary B Born, *International Commercial Arbitration* (2nd edn, Kluwer Law International 2014) 277-278.

tahkime elverişli olup olmadığı meselesi tahkim yargılaması esnasında, hakem kararı verildikten sonra ise hem iptal hem de tanıma-tenfiz davalarında tartışma konusu yapılabilen önemli bir esastır.

MTK madde 15/f.2-a uyarınca “*Hakem veya hakem kurulu kararına konu uyuşmazlığın Türk hukukuna göre tahkime elverişli olup olmadığı*”, mahkemece re’sen dikkate alınacak hakem kararı iptal sebebi olarak düzenlenmiştir. MTK madde 1/f.4 ise bu iptal sebebinin ne anlama geldiğini açıklamaktadır. Bu hükme göre “*Bu Kanun, Türkiye’de bulunan taşınmaz mallar üzerindeki aynı haklara ilişkin uyuşmazlıklar ile iki tarafın iradelerine tâbi olmayan uyuşmazlıklarda uygulanmaz.*”

MTK’nın tanımladığı anlamda yabancılık unsuru ihtiva etmeyen ve tahkim yerinin Türkiye olarak belirlendiği tahkim yargılamalarında uygulanan HMK’nın 439/f.2-g bendi uyarınca “hakem veya hakem kurulu kararına konu uyuşmazlığın Türk hukukuna göre tahkime elverişli olmadığı” tespiti de bir iptal sebebi olarak düzenlenmiştir. HMK madde 408 iwse tahkime elverişliliği, “*taşınmaz mallar üzerindeki aynı haklardan veya iki tarafın iradelerine tabi olmayan işlerden kaynaklanan uyuşmazlıklar tahkime elverişli değildir*” kuralıyla açıklamaktadır.

Tahkime konu uyuşmazlığın tahkime elverişli olması, sadece milli tahkim yargılamalarında aynı zamanda Türkiye dışındaki tahkim yerlerinden alınmış yabancı hakem kararlarının tanınması-tenfizi davalarında da karşımıza çıkmaktadır. 1958 tarihli Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkındaki New York Sözleşmesi⁸ (“NYS (1958)”) madde V/2-a hükmüne göre “*uyuşmazlık konusunun hakemlik yolu ile halle elverişli bulunmaması*” halinin tespiti halinde tenfiz mahkemesi, söz konusu yabancı hakem kararının tenfizi talebini reddedebilecektir. Diğer yandan NYS (1958) madde II/1 ise “ *tarafların akde dayanan veya akdi olmayan, belli bir hukuk münasebetinden aralarında doğmuş veya ileride doğabilecek, hakemlik yolu ile halledilmesi mümkün bir konu ile ilgili uyuşmazlıklar*” hakkında tahkim sözleşmesini yapabileceklerini düzenlemektedir. ABD Federal Tahkim

8 Bu sözleşme Türkiye’de; 8.5.1991 tarih ve 3731 sayılı Kanun ile onaylanmıştır. Sözleşme, 25.9.1991 tarih ve 21002 sayılı R.G.’de yayımlanarak Türkiye’de yürürlüğe girmiştir. Bu önemli sözleşme; çalışmamızda kısaca, “NYS (1958)” olarak anılacaktır.

Kanunu, UNCITRAL Model Kanunu ile NYS (1958) düzenlemelerinin hakemlerin doğrudan uyarılma taleplerini karara bağlaması konusunda “sessiz” kaldıkları da söylenebilir⁹.

Türk hukukunda yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizini ele alan bir başka düzenleme de NYS (1958)’e nazaran tahkim aleyhine daha katı düzenlemeler getiren 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun¹⁰ madde 62/1-c hükmüdür. Buna göre “*hakem kararına konu olan uyuşmazlığın Türk kanunlarına göre tahkim yoluyla çözümü mümkün değilse*”, mahkemeye takdir hakkı da tanınmamakta ve söz konusu tenfiz talebinin reddi gerekmektedir.

Tüm bu düzenlemeler ışığında gerek Türk hukuku gerek karşılaştırmalı hukukta sözleşmenin yeni koşullara uyarlanması talebinin, tahkime elverişli olup olmadığının tespiti önemlidir. Türk hukukunda tahkime elverişlilik, “*taşınmaz mallar üzerindeki aynı haklar*” ile “*iki tarafın iradelerine tabi olmama*” ölçütleriyle tanımlanmaktadır. Bu tanım ışığında uyarılma taleplerine bakıldığında, Türk hukuku bakımından tahkime elverişlilik noktasında bu taleplerin bir problem yaratmayacağı zira tarafların bir araya gelerek kendi hür iradeleriyle her zaman sözleşmeyi değiştirebilecekleri ve hatta feshedebilecekleri açıktır. Diğer yandan zayıf tarafın korunmasını gerektiren tüketici sözleşmeleri ya da devlet egemenliğini ilgilendiren taşınmazlar üzerindeki aynı haklar gibi istisnai durumlar haricinde, iki tarafın iradesine tabi hukuki işlemlerdeki uyuşmazlıkların tahkimde de görülmesinde bir sakınca görülmemelidir. Bu görüşümüz, karşılaştırmalı hukukta da dile getirilmekte ve uygulamadaki kararlarla da desteklenmektedir.

Bizim de katıldığımız yabancı öğretilerdeki görüşe göre tahkim, sözleşmelerin uyarlanması için de “*uygun*” bir yöntemdir¹¹. “*Uygulanacak hukukta izin verilmesi koşuluyla*”, hakem ya da hakem heyetinin “*sözleşmenin uyarlanması*” ve hatta “*sözleşmenin feshine*” de karar verilebilecekleri haklı şekilde

9 Pietro Ferrario, *The Adaptation of Long-Term Gas Sale Agreements by Arbitrators*, *International Arbitration Law Library*, Volume 41 (Kluwer Law International 2017) 174-175.

10 RG Tarih: 12/12/2007 Sayı: 26728.

11 “*Arbitration is a suitable means for the adaptation of contracts.*” Horn (n 7) 181.

vurgulanmaktadır¹². Nitekim bazı tahkim kurumlarının örnek tahkim şartlarında, tahkimde görülebilecek uyuşmazlıkların kapsamı oldukça geniş tutulmaktadır. LCIA Tahkim Kuralları kapsamındaki örnek tahkim şartında¹³ “sözleşmenin varlığı, geçerliliği veya son ermesi dahil” ibaresi bu anlamda güzel bir örnektir. Dolayısıyla tarafların tahkim şartı ya da anlaşmalarında, “sözleşme koşullarının değişmesinden doğan uyuşmazlıklar dahil” (*all disputes arising out of this contract including a change of the contract itself*) denilerek sözleşmenin mevcut koşullara uyarlanmasına dair uyuşmazlıkta da hakem heyetinin taraflarca yetkilendirilmesi mümkündür. *Nippon Steel – Quintette* tahkim kararında da vurgulandığı üzere, sözleşme bedelinin uyarlanması (*price adaptation*) talebinin de tahkime elverişli olduğu yabancı öğretide vurgulanmaktadır¹⁴. Sonuç olarak hem Türk hukuku hem de karşılaştırmalı hukuk bakımından sözleşmenin uyarlanması taleplerinin tahkime elverişli olduğunun kabulü yerinde olacaktır ve yasal düzenlemeler buna engel değildir.

II. TBK Madde 138’deki “Hakimden” İbaresinin Tahkim Bakımından Değerlendirilmesi

Uyarlama yapma yetkisi, sadece devlet mahkemeleri ya da hakimlere mi özgüdür? TBK madde 138’de yer alan “... borçlu, **hâkimden** sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme, bu mümkün olmadığı takdirde sözleşmeden dönme hakkına sahiptir” ifadesi bu konuda kafa karışıklığı yaratabilir. Ancak tahkime elverişli olduğunu belirttiğimiz uyarlama taleplerinin tahkimde de görülmesine bu ibare engel olmamalıdır. Aşağıda inceleyeceğimiz üzere hem Türk hukuku hem de karşılaştırmalı hukuk bakımından mahkeme ibaresi, salt devlet mahkemesi olarak yorumlanmamaktadır.

12 Mauro Rubino-Sammartano, *International Arbitration Law and Practice* (2nd edn, Kluwer Law International 2001) 189 vd.

13 “Any dispute arising out of or in connection with this contract, including any question regarding its existence, validity or termination, shall be referred to and finally resolved by arbitration under the LCIA Rules, which Rules are deemed to be incorporated by reference into this clause.”

14 Stefan Michael Kroll, “The Renegotiation and Adaptation of Investment Contracts”, *Norbert Horn and Stefan Michael Kroll (eds), Arbitrating Foreign Investment Disputes: Procedural and Substantive Legal Aspects, Studies in Transnational Economic Law, Volume 19* (Kluwer Law International 2004) 459.

Türk hukukunda salt mahkemelerin yapabileceği işler vardır. Örneğin MTK madde 6/f.2 gereği “...*Hakem veya hakem kurulu, cebrî icra organları tarafından icrası ya da diğer resmî makamlar tarafından yerine getirilmesi gereken ihtiyatî tedbir veya ihtiyatî haciz kararı veremeyeceği gibi, üçüncü kişileri bağlayan ihtiyatî tedbir veya ihtiyatî haciz kararı da veremez*”. Diğer bir ifadeyle üçüncü kişileri bağlayan ihtiyatî tedbir veya ihtiyatî haciz kararı verilmesi, devlet mahkemelerinin aksine hakemlere tanınmamıştır. Diğer yandan hakem kararının tahkim yerindeki iptali davası, yabancı hakem kararını tanıma-tenfiz davası da Türk mahkemelerine özgülenmiş görevlerdendir. Özellikle HMK madde 390/f.1 hükmü, TBK madde 138’e benzer bir ibare içermektedir. Anılan hükme göre “*ihiyatî tedbir, dava açılmadan önce, esas hakkında görevli ve yetkili olan mahkemeden; dava açıldıktan sonra ise ancak asıl davanın görüldüğü mahkemeden talep edilir*.” Buradaki açık ibarenin salt devlet mahkemesi olarak kabul edilmesi, tahkimin kararlaştırıldığı haller bakımından mahkemede dava açılmayacağından hak kayıplarına sebebiyet verecektir. Bu nedenledir ki Türk doktrininde de bu ibarenin, tahkim şartı ya da anlaşmaları bakımından hakem veya hakem heyeti olarak anlaşılması gerektiği haklı olarak vurgulanmaktadır¹⁵. Nitekim MTK madde 10/A da “ *taraflardan biri, mahkemeden ihtiyatî tedbir veya ihtiyatî haciz kararı almış ise otuz gün içinde tahkim davasını açmak zorundadır*” ifadesiyle bu yorumu ve çıkarımı desteklemektedir.

Hakim ya da mahkeme (*court*) ibaresi *Lex Mercatoria* düzenlemelerinde de hakem veya hakem heyetini içerecek şekilde yorumlanmaktadır. Örneğin *Lex Mercatoria*nın en önemli düzenlemelerinden biri olan UNIDROIT Prensipleri madde 1.11’de prensiplerde geçen mahkeme ibaresinin devlet mahkemeleriyle birlikte hakem heyetlerini de içereceği açıkça vurgulanmış ve böylece muhtemel tartışmaların da önüne geçilmiştir¹⁶. Macaristan hukukunda da mahkemeye tanınan uyarılama yetkisi, hakemler için de kabul edilmektedir¹⁷. Tüm düzenlemeler ile görüşler nazara alındığında, sözleşmenin

15 Şanlı, Esen and Ataman-Figanmeşe (n 5) 516 vd.

16 UNIDROIT Principles, Art. 1.11: “The term “court” is used in the text of the Principles, on the understanding that it covers *arbitral tribunals* as well as courts.”

17 Zhivko Stalev, ‘Arbitration to Adapt Long-Term International Economic Contracts to Changed Circumstances’, Pieter Sanders (ed), *New trends in the Development of International Commercial Arbitration and the Role of Arbitral and Other Institutions*, ICCA Congress Series, Volume 1 (Kluwer Law International 1983) 202.

uyarlanması taleplerinin tahkime elverişli olduğu ve TBK madde 138'deki "hakimden" ibaresinin hakemleri dışlayacak şekilde salt Türk mahkemelerini içerecek şekilde dar yorumlanamayacağını kabul etmek gerekir.

III. Hakemlerin *Ex Aequo Et Bono* Yetkisi ve Uyarılma Talepleri

Hakemlerce sözleşmelerin uyarlanabilmesi imkanı ile hakemlere *ex aequo et bono* yetkisi tanınması arasında sıkı bir ilişki vardır. Hakemlerin *ex aequo et bono* diğer bir ifadeyle hakkaniyet ve nasafete göre karar verip veremeyeceği hususunda, karşılaştırmalı hukukta farklı yaklaşımlar söz konusudur. *Common Law* sisteminde bu "yabancı" prensibe olumsuz yaklaşmaktadır zira hakemin görevinin uygulanacak hukuk kapsamında tarafların haklarını belirlemek olduğu, hakkaniyetli olduğunu düşündüğü şekilde karar vermesinin ise doğru olmayacağı vurgulanmaktadır¹⁸. Fransa, Belçika, İtalya, Türkiye, İsviçre gibi Kıta Avrupası hukukunda ise tarafların yetkilendirmesiyle hakemlerin bu yönde karar vermesi mümkün kılınmıştır. Örneğin IPRG 187/f.2 ve MTK madde 12/C - son cümle uyarınca hakemler, ancak tarafların verdikleri yetki kapsamında hakkaniyet ve nasafet kurallarına göre de karar verebileceklerdir. HMK m. 433/f. 3 uyarınca da "hakem veya hakem kurulu, ancak tarafların açıkça yetkili kılınmış olmaları şartıyla hakkaniyet ve nasafet kurallarına göre veya dostane aracı olarak karar verebilir."

Hakemlerin *ex aequo et bono* kuralına göre karar verip veremeyeceğine ilişkin düzenlemelere kurumsal tahkim kurallarında da rastlanılmaktadır. Örneğin ICC Tahkim Kuralları madde 21/f.3, LCIA Tahkim Kuralları madde 22/f.4 hükümlerinde bu prensip açıkça düzenlenmiştir. Benzer şekilde ISTAC Tahkim Kuralları madde 25/f.2 uyarınca "tek hakem veya hakem kurulu, taraflarca açıkça yetkilendirilmiş olmaları koşuluyla, hakkaniyet ve nasafete göre karar verebilir." Bazı tahkim kurallarında ise hakem ya da hakem heyetinin *ex aequo et bono* kuralına göre karar vermesi, istisna olarak değil esas kural olarak düzenlenmiştir. Basketbol Tahkim Mahkemesi Kuralları, madde 0.2&0.3 gereği hakemlerin, "hakkaniyet ve nasafete göre karar

18 Rubino-Sammartano (n 12) 457 vd.

vermesi” bir ana kuraldır¹⁹. Hakemlerin *ex aequo et bono* kuralına göre karar vermesi için taraflarca yetkilendirilmesinin arandığı düzenlemelerde, söz konusu yetkilendirmenin görev belgesinde (*terms of reference*) açıkça belirtilmesi aranmaktadır. ISTAC Tahkim Kuralları madde 26/f.2-i uyarınca “tek hakem veya hakem kuruluna hakkaniyet ve nesafete göre karar verebileceğine dair verilen yetki” de görev belgesinde yer alacaktır.

Sözleşme uyarlama taleplerinde esasında, bir taraf aleyhine önemli ölçüde güçleşen borç ilişkisini hakkaniyet temelinde yeniden gözden geçirme amacı yer almaktadır. Bu nedenle hakem ya da hakem heyeti, kendisine tanınan *ex aequo et bono* yetkisi çerçevesinde hakkaniyet ve nasafetin gerektirdiği ölçüde sözleşmenin uyarlanması dahil çeşitli çözümlere hükmedebilmelidir. Böylece taraflar arasındaki dengeyi daha da bozabilecek ve hakkaniyete aykırı bir sonuca götürebilecek uygulanacak hukukun katı maddi kurallarından kısmen de olsa ayrılabilme imkanı sağlanmış olacaktır. Uygulamadaki kararlar ile yabancı öğreti de bu çıkarımı desteklemektedir. Paris İstinaf Mahkemesi, bu yetki dahilinde verilmiş bir kararı incelerken “*hukuk kurallarının katı uygulanmasından kaçınarak*” ve “*talebin tarafların menfaatleri için hakkaniyetli olması*” da gözetilerek hakemlerce sözleşme hükümlerinin değiştirilebileceğine vurgu yapmıştır²⁰. 5518 numaralı Milletlerarası Ticaret Odası (ICC) kararında, *ex aequo et bono* değerlendirmesi sonucu verilen kararın, “*maddi hukuk esaslarına göre ulaşılabilecek çözüme nazaran daha hakkaniyetli olması*” gerektiği vurgulanmıştır²¹. Diğer yandan 3344 numaralı ICC hakem kararına göre, hukukun uygulanması hakkaniyetsiz bir sonuca yol açacaksa hakemin söz konusu sonucun “*etkisini yumuşatmak*” amacıyla bu kuralı uygulayamayabileceği de vurgulanmıştır. Az sayıda olsa da “*sözleşme hükümlerinin uygulanmasının esas olduğu yönünde*” kararlar da bulunmaktadır²².

19 BAT 1482/20 (*Mr. Greg Surmacz vs. BM Slam Stal S.A.*) kararında sözleşmede faiz kararlaştırılmamasına rağmen hakem heyetince *ex aequo et bono* kuralı uygulanarak faize hükmedilmiştir. Paragraf 107:

“*The Agreement does not provide for interest. However, in accordance with consistent BAT jurisprudence, and deciding ex aequo et bono, the Arbitrator considers it fair and reasonable to award interest at the rate of 5% per annum on the amount of PLN 157,250 starting from 14 October 2019, until complete payment.*”

20 Paris Court of Appeal, 28 November 1996, Rev. arb. 1997, p. 381.

21 Jean-François; Poudret and Sébastien Besson, *Comparative Law of International Arbitration* (2nd edn, Sweet & Maxwell Ltd 2007) 623 vd.

22 ICC Award No. 3267, 2694 (Rubino-Sammartano (n 12) 190 vd.).

Fransız tahkim hukukunda, bu yetki kapsamında hakemlerin “sözleşmenin hükümlerini değiştirebileceği” ağırlıklı olarak kabul edilmektedir²³. Hakemlerce sözleşme hükümlerinden, hakkaniyetin gerektirdiği ölçüde sapma mümkündür²⁴. ABD mahkemeleri uygulamasında hakemin dostane aracı (*amiable compositeur*) olarak yetkilendirilmediği ancak yine de bu vasıfla verdiği nihai karar, bu konuda esasen sesiz kalan NYS (1958) kapsamında tenfiz edilebilmektedir. Ancak açıkça yetkilendirmenin arandığı Kıta Avrupası hukukunda, bu yetkiyi katı suretle arayan mahkeme kararlarına da rastlamaktayız. Örneğin Almanya mahkemesince 2005 yılında verilen bir kararda, taraflarca hakemlere açıkça yetki verilmemesine rağmen hakem heyetinin *ex aequo et bono* kuralına göre karar vermesi nedeniyle iptale karar vermiştir²⁵.

Bir “sözleşme ürünü” olan tahkimde *ex aequo et bono* kuralına göre karar verilmesinin istisnai olduğu, esas olanın ise maddi hukuk kurallarına göre karar vermek olduğu göz ardı edilmemelidir²⁶. Sonuç olarak hakemlere *ex aequo et bono* kuralı kapsamında karar verme yetkisinin açıkça tanınmış olması, hakemlerce sözleşmenin yeni koşullara uyarlanması tartışmalarını büyük ölçüde azaltmaktadır. COVID-19 sürecinde bu özellikli yetkilendirmenin ne kadar önemli olduğu da bir kez daha anlaşılmıştır. Özellikle de uzun süreye yayılan yatırım sözleşmelerindeki tahkim şartı kapsamındaki yargılamalar bakımından tanınan *ex aequo et bono* yetkisinin açıkça baştan ya da sonradan görev belgesiyle tanınması, öngörülemeyen sebepler nedeniyle hakemlerce sözleşmenin mevcut koşullara uyarlanmasını da sağlayacaktır.

IV. Uyarlama Hükümü (*Revision Clause*) ve Uyarlama Talepleri

Uzun süreye yayılan yatırım sözleşmelerinde, uyarlama hükümü (*revision clauses ya da contractual adaptation clause*) yer alabilmektedir. “Yeniden

23 Poudret and Besson (n 21) 623.

24 Klaus Peter Berger, *International Economic Arbitration* (Kluwer Law And Taxation Publishers 1993) 573 vd.

25 Oberlandesgericht München, Germany, 34 Sch 10/05, 22 June 2005.

26 Nobumichi Teramura, *Ex Aequo et Bono as a Response to the ‘Over-Judicialisation’ of International Commercial Arbitration*, *International Arbitration Law Library*, Volume 54 (Kluwer Law International 2020) 71-72.

müzakere hükmü” (*renegotiation clause*) olarak da adlandırılan bu önemli imkan taraflara, uzun süreli yatırım anlaşmalarında sözleşme hükümlerini mevcut koşullara göre gözden geçirme imkanı vermektedir²⁷. Örneğin *West African Gas Pipeline Company (WAPCO)* ile yatırım yapılan ülkeler arasında yapılan bir yatırım anlaşması madde 36.2’ye göre “*iyi niyet*” çerçevesinde şirketle devlet temsilcilerinin bir araya gelerek “*değişiklik öncesi aynı ya da mali açıdan eşit duruma*” dönülmesi için sözleşme şartlarının yeniden değerlendirileceği belirtilmiştir²⁸. Bu şartın yer almadığı uzun süreli yatırım anlaşmalarında ise uyarılama talepleri daha çetrefilli bir hal almaktadır²⁹.

27 Klaus Peter Berger, ‘Renegotiation and Adaptation of International Investment Contracts: The Role of Contract Drafters and Arbitrators’ (2003) 36 *Vanderbilt J Trans’l L* 1347 1347, 1357 vd.; Piero Bernardini, ‘Stabilization and Adaptation in Oil and Gas Investments’ (2008) 1 *Journal of World Energy Law & Business* 98, 89 vd.; Stalev (n 17) 200-201; Lisa Beisteiner, ‘The Arbitration Agreement and Arbitrability, The (Perceived) Power of the Arbitrator to Revise a Contract – The Austrian Perspective’, *Christian Klausegger, Peter Klein, et al. (eds), Austrian Yearbook on International Arbitration 2014, Austrian Yearbook on International Arbitration, Volume 2014* (Manz’sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung; Manz’sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung 2014) 81-84; John Y Gotanda, ‘Renegotiation and Adaptation Clauses in Investment Contracts, Revisited’ (2003) 36 *VANDERBILT JOURNAL OF TRANSNATIONAL LAW* 1461, 1462; Ferrario (n 9) 186-187.

28 International Project Agreement between Benin, Ghana, Nigeria and Togo and the West African Gas Pipeline Company (WAPCO), clause 36.2:
« ... the Company asserts that a Regime Failure has occurred, commenced a Dispute Resolution Procedure to determine whether a Regime Failure has occurred): (a) at the request of the Company, the States (represented by the Relevant Ministers) shall meet with the Company and endeavor in good faith to negotiate a solution which restores the Company and/or the Shareholders to the same or an economically equivalent position it was or they were in prior to such change.” <https://www.energycharter.org/> (Erişim, 14.06.2020).

13989 sayılı ICC hakem kararına konu sözleşmedeki uyarılama hükmü ise şöyledir:
“Article 11.6:

(1) if at any time either Party shows that circumstances on the energy market, beyond the control of the Parties, have changed as compared to what Parties reasonably expected when entering into this Contract and/or if the Price resulting from the price formulae hereof does not reflect the development of the said marginal market, then such Party may request other Party, in writing, substantiating the grounds for the Price revision (...).”

Analiz için bkz. Pascale Accaoui Lorfing, ‘Adaptation of Contracts by Arbitrators’, *Fabio Bortolotti and Dorothy Ufot (eds), Hardship and Force Majeure in International Commercial Contracts: Dealing with Unforeseen Events in a Changing World, Dossiers of the ICC Institute of World Business Law, Volume 17* (Kluwer Law International 2018) 57.

29 Ferrario (n 9) 76 vd.

Tahkim şartı ya da anlaşmasının bulunduğu hallerde aynı zamanda uyarılma hükmünün de taraflarca kararlaştırılmış olması, *ex aequo et bono* açık yetkilendirmesinde olduğu gibi, sözleşmenin hakemlerce uyarlanmasını kolaylaştıracaktır³⁰. Bu noktada baştan taraflarca uyarılma hükmüne karar verilmiş olması, uzun yıllar sonra tarafların beklemediği bir yönde uyarılmanın yapılabilmesi endişesini de beraberinde getirebilir. Ancak kanaatimizce uyarılma hükmünün kapsamı ile sınırlarının taraflarca dikkatlice belirlenmesi, söz konusu muhtemel sorunları baştan çözecek ve hakemlerce sözleşmenin mevcut koşullara uyarlanmasını da kolaylaştıracaktır³¹.

V. Tahkimde Uyarılma Taleplerine İlişkin Bazı Türk Mahkemesi Kararları

Türk hukukunda bazı Yargıtay kararlarında tahkim ve uyarılma talepleri ilişkisi ele alınmıştır. Yargıtay 24.09.2002 tarihinde verdiği bir kararda³² uyarılma talebiyle tahkimde açılan davada verilen hakem kararında maddi ve hukuki olgular nedeniyle bir sorun görmemiş ve uyarılma taleplerinin tahkime elverişliliği gibi re'sen gözetilen ret sebepleri bakımından da kararı olumsuz yorumlamayarak temyiz talebini reddetmiştir:

«... yüklenici Güriş A.Ş. tarafından, davacı-iş sahibi aleyhine **uyarılma** ve tazminata ilişkin uyuşmazlığın çözümü için Milletlerarası Ticaret Odası Tahkim Divanına başvurarak tahkim talebinde bulunulmuş, ... hakemin reddini istemiş; divan da MTO Uzlaştırma ve Tahkim Tüzüğü'nün 11. maddesinde belirtilen 30 günlük süre içinde itiraz edilmediğinden itirazı reddetmiştir. Davacı, divanın itirazı reddi üzerine görülmekte olan davayı açmıştır.

...

30 Taraflar tam aksi yönde, hakemlerce bu yetkinin asla kullanılmayacağını açıkça yazıp hakem heyetinin yetkisini tamamen sınırlandırabilirler. Bkz. Lorring (n 29) 50-51.

31 Benzer yönde bkz. Gotanda (n 28) 1469-1472.

32 T.C. YARGITAY 20. HUKUK DAİRESİ E. 2002/5092 K. 2002/7202 T. 24.9.2002.

Hemen belirtelim ki; yanlar düzenledikleri sözleşmede, aralarında doğacak uyuşmazlıklarda MTO.'nın hakemliğine başvuracakları konusunda anlaşmışlardır (sözleşme md. 97).

Öte yandan, Milletlerarası Tahkim Divanının itiraza ilişkin başvurusu M.T.O kuralları madde 12/1 uyarınca 26.04.2001 gününde red ettiği gözlenmektedir.

SONUÇ: İncelenen dosya kapsamına ve tüm açıklanan maddi ve hukuki olgular nedeniyle yerinde görülmeyen temyiz itirazlarının reddi ile hükmün ONANMASINA..."

Bir diğer emsal Yargıtay kararında³³ ise mahkeme; 30 yıllığına işletme hakkının devredilmesini öngören Tekirdağ Limanı İşletme Hakkı Devir Sözleşmesinden doğan ve uyarılama talebini de içeren uyuşmazlıkta tahkim şartının yer aldığını, davacının tahkim aşamasında ileri sürdüğü itirazların hakemlerce incelendiğini, davaya konu davacının iddialarının hepsinin tahkim yargılamasında incelendiğine vurgu yaparak temyiz talebini reddetmiştir:

«... Davacı vekili, müvekkili ile davalılar arasında 17/06/1997 tarihine imzalanmış olan Tekirdağ Limanı İşletme Hakkı Devir Sözleşmesi ile adı geçen limanın işletme hakkının 30 yıl için müvekkili şirkete devredildiğini, ... toplam işleme hakkı bedelini oluşturan ... 'nin 15 yıl içinde yıllık eşit taksitler halinde idareye ödeyeceğini, ... müvekkili şirketten kaynaklanmayan nedenlerle liman işletmesinden beklenen gelirin oluşmaması sonucunda müvekkili şirketin gelir gider dengesinin bozulduğunu, kendisine yüklenen edimleri ifa etmesinin imkansız hale geldiğini... hakem kararının gerek gerekçesi gerek neticesi itibarıyla kamu düzenine aykırı olduğunu... ve uyarılama taleplerinin temelini oluşturan finansal tabloların dikkate alınmadan... hakem heyeti tarafından 10/01/2012 tarihinde verilen kararın iptaline karar verilmesini talep ve dava etmiştir.

...

33 T.C. YARGITAY 11. Hukuk Dairesi 2013/16200 E. 2014/18133 K. T. 21.11.2014.

Davalı vekili, davacı ile müvekkili kuruluş ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı arasında ... İşletme Hakkı Devir Sözleşmesi'nin 37 maddesinde tahkim şartının yer aldığını, davacı ile müvekkili arasında işletme hakkı sözleşmesinin 4. maddesinde belirlenen TDİ payının hesaplanması konusunda anlaşmazlık üzerine tahkim yolu başlatıldığını, davacının tahkim aşamasında ileri sürdüğü hakemlerce incelenen ve taraflarında da cevap ve itirazlara konu olan iddialarının bu kez iptal davasına gerekçe olarak gösterdiğini, davaya konu davacının iddialarının hepsinin tahkim yargılamasında incelendiğini,...

...

Kararı, davacı vekili temyiz etmiştir.

Dava dosyası içerisindeki bilgi ve belgelere, mahkeme kararının gerekçesinde dayanılan delillerin tartışılıp, değerlendirilmesinde usul ve yasaya aykırı bir yön bulunmamasına göre, davacı vekilinin tüm temyiz itirazları yerinde değildir... >

Sonuç olarak, çalışmamızın başında vurguladığımız gibi sözleşmenin uyarlanması taleplerinin tahkime elverişli olduğu ve bu tür taleplerin tahkimde görülmüş olmasının doğrudan tek başına hakem kararının iptaline sebebiyet vermeyeceği sonucu Yargıtay kararlarında da desteklenmektedir.

SONUÇ

COVID-19 pandemisinin etkilediği alanlardan biri de tahkim şartı ya da anlaşmasının kararlaştırıldığı milletlerarası ticaret ve yatırım anlaşmalarıdır. Özellikle uzun sürelere yayılan yatırım anlaşmaları ile ticari sözleşmelerinde başta öngörülemeyen bu tür bir olağanüstü durum karşısında, aşırı ifa güclüğü çeken borçlu tarafın sözleşmenin uyarlanması talebinde bulunması ile karşılaşılmaktadır ve bu tür talebin tahkimde de görülüp görülemediği tartışması söz konusu olmaktadır.

Türk hukukunda da sözleşmenin yeni koşullara uyarlanması imkanı getirilmiştir. Gerek Türk hukuku gerek karşılaştırmalı hukuk bakımından sözleşmenin uyarlanması taleplerinin, tartışmalı olmakla birlikte tahkime

elverişli olduğu zira iki tarafın iradesine tabi olduğu söylenebilir. Yerli-ya-bancı doktrin ve hakem kararlarıyla da elverişliliğe dair bu çıkarım desteklenmektedir. Diğer yandan TBK madde 138'deki “*hakimden*” ibaresinin salt devlet mahkemeleri olarak yorumlanmaması gerekir zira tahkimin kararlaştırıldığı uyuşmazlıklarda uyarlama yapacak forum mahkeme değil hakem ya da hakem heyeti olacaktır.

Hakemlere hakkaniyet ve nasafet kurallarına (*amiable compositeur* ya da *ex aequo et bono*) göre karar verme yetkisinin taraflarca verilmesinin, uyarlama taleplerinin yerine getirilmesi noktasında hem taraflara hem hakemlere kolaylık sağladığı da bilinmektedir. Diğer yandan uzun sürelere yayılan yatırım ve ticari anlaşmalarda tahkim şartına ek olarak uyarlama hükümlerinin (*revision clauses*) de yer alması bu tür uyarlama taleplerinin çözülmesindeki endişeleri baştan halletmektedir.

Sonuç olarak örnek Yargıtay kararlarında da görüldüğü üzere Türk milletlerarası tahkim hukukunda da hakem ya da hakem heyetinin sözleşmenin uyarlanması yönünde kararlar verebileceği ve bu tür bir kararın “*tahkime elverişli olmama*” engeline takılmadığı da söylenebilir. COVID-19 sürecinde mahkemelerdeki yargılama sürelerinin uzun süre askıya alındığı ancak tahkim yargılamasının hız kesmeden çevrimiçi duruşma esasları ile devam ettiği nazara alındığında sayısı bu olağanüstü dönemde oldukça artan uyarlama taleplerinin tahkimde de görülebilmesi önemli bir imkan olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Akıncı Z, *Milletlerarası Tahkim* (5th edn, Vedat Kitapçılık 2020).

Aybay ME, 'Sözleşmenin Değişen Koşullara Göre Uyarlanması (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu Kararı İncelemesi)' (2016) 22 Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 323.

Baysal B, *Sözleşmenin Uyarlanması* (3rd edn, On İki Levha 2019).

Beisteiner L, 'The Arbitration Agreement and Arbitrability, The (Perceived) Power of the Arbitrator to Revise a Contract – The Austrian Perspective', *Christian Klausegger, Peter Klein, et al. (eds), Austrian Yearbook on International Arbitration 2014, Austrian Yearbook on International Arbitration, Volume 2014* (Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung; Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung 2014).

Berger KP, *International Economic Arbitration* (Kluwer Law And Taxation Publishers 1993), 'Renegotiation and Adaptation of International Investment Contracts: The Role of Contract Drafters and Arbitrators' (2003) 36 *Vanderbilt J Trans'l L* 1347 1347.

Bernardini P, 'Stabilization and Adaptation in Oil and Gas Investments' (2008) 1 *Journal of World Energy Law & Business* 98.

Born GB, *International Commercial Arbitration* (2nd edn, Kluwer Law International 2014).

Brunner C, *Force Majeure and Hardship under General Contract Principles: Exemption for Non-Performance in International Arbitration, International Arbitration Law Library, Volume 18* (Kluwer Law International 2008).

Çelikel A and Erdem BB, *Milletlerarası Özel Hukuk* (16th edn, Beta 2020).

Ferrario P, *The Adaptation of Long-Term Gas Sale Agreements by Arbitrators, International Arbitration Law Library, Volume 41* (Kluwer Law International 2017).

Gotanda JY, 'Renegotiation and Adaptation Clauses in Investment Contracts, Revisited' (2003) 36 *VANDERBILT JOURNAL OF TRANSNATIONAL LAW* 1461.

Horn N, 'Procedures of Contract Adaptation and Renegotiation in International Commerce', *Horn (ed.), Adaptation and Renegotiation of Contracts in International Trade and Finance, Antwerp, Boston, London, Frankfurt a.M. 1985* (Kluwer 1985).

Kaya Ü, 'Sözleşmenin Uyarlanmasında Sonradan Değişen Şartlar ve Öngörülemezlik İlkesi' (2016) 22 Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 1569.

KAYNAKÇA

Kroll SM, 'The Renegotiation and Adaptation of Investment Contracts', *Norbert Horn and Stefan Michael Kroll (eds), Arbitrating Foreign Investment Disputes: Procedural and Substantive Legal Aspects, Studies in Transnational Economic Law, Volume 19* (Kluwer Law International 2004).

Lorfin PA, 'Adaptation of Contracts by Arbitrators', *Fabio Bortolotti and Dorothy Ufot (eds), Hardship and Force Majeure in International Commercial Contracts: Dealing with Unforeseen Events in a Changing World, Dossiers of the ICC Institute of World Business Law, Volume 17* (Kluwer Law International 2018).

Özgenç Z, 'Milletlerarası Ticari Tahkimde Hakemin Veya Hakem Kurulunun Ex Aequo Et Bono Karar Verme Yetkisi' (2014) 34 *Public and Private International Law Bulletin*, 31.

Poudret J-F and Besson S, *Comparative Law of International Arbitration* (2nd edn, Sweet & Maxwell Ltd 2007).

Rubino-Sammartano M, *International Arbitration Law and Practice* (2nd edn, Kluwer Law International 2001).

Şanlı C, *Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları* (6th edn, Beta 2016).

Şanlı C, Esen E and Ataman-Fıganmeşe İ, *Milletlerarası Özel Hukuk* (7th edn, Beta 2019).

Stalev Z, 'Arbitration to Adapt Long-Term International Economic Contracts to Changed Circumstances', *Pieter Sanders (ed), New trends in the Development of International Commercial Arbitration and the Role of Arbitral and Other Institutions, ICCA Congress Series, Volume 1* (Kluwer Law International 1983).

Teramura N, *Ex Aequo et Bono as a Response to the 'Over-Judicialisation' of International Commercial Arbitration, International Arbitration Law Library, Volume 54* (Kluwer Law International 2020).

Zaccaria EC, 'The Effects of Changed Circumstances in International Commercial Trade' (2004) 9 *International Trade and Business Law Review* 135.

